

1909 Maraş Ermeni Olayları

Ali Karahan*

Öz

Osmanlı Devleti, birçok etnik unsuru bünyesinde barındırmaktaydı. Bu etnik unsurlardan biri olan Ermeniler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet aleyhinde kalkışmalarla kendilerinden sıkça söz ettirmeyi başarmışlardı. Birçok nedenin bir araya gelmesiyle bağımsızlık mücadelesine başlayan Ermenilerin ilk faaliyet alanı Doğu Anadolu olmuştu. Ancak burada istediklerini elde edemediklerinden dikkatlerini Çukurova bölgesine yoğunlaştırmışlardı. Çukurova bölgesi ile ilgileri Bizans dönemine kadar geriye giden Ermeniler, burada küçük bir prenslik kurmayı başarmışlardı. Doğu Anadolu'daki "Büyük Ermenistan" projesinin hayata geçirilemeyeceği anlaşılınca Ermeniler, tarihi bir iddia olarak "Küçük Ermenistan" olarak gördükleri Çukurova'da "Kilikya Ermeni Prenslığı"ni tekrar canlandırmak istemişlerdi. Uygun zamanı bekleyerek bölgedeki çalışmalarını yoğunlaştıran Ermeniler, İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Vak'ası'nı fırsat bilerek harekete geçmişler ve Adana'da ciddi hadiselerle neden olmuşlardı. Ermenilerin bölgede kurmayı planladıkları "Küçük Ermenistan"ın sınırları içerisinde Maraş ve çevresi de bulunmaktaydı. Bundan dolayı Adana'daki olayların etkisi Maraş ve çevresinde de hissedildi. Bu çalışmada Adana'daki olayların etkisiyle Maraş ve çevresinde çıkan Ermeni hadiseleri izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Adana, Maraş, Zeytun

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ede.46_karahan@hotmail.com

*Bu makale 2008'de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen 1909 Maraş Olayları adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır

Maras Armenian Events in 1909

Ali Karahan*

Abstract

The Ottoman Empire contained many ethnic groups. The Armenians, one of these ethnic groups, have been mentioned often because of their actions against the state since the second half of the 19th century. The first activity area of Armenians, who had started to struggle for independence because of many reasons coming together, was Eastern Anatolia. However, they could not get what they wanted here, they concentrated their attention on the Çukurova region. The Armenians, whose interest about the Çukurova region went back to the Byzantine period, had succeeded to establish a small principality here. When it was understood that the "Great Armenia" project in Eastern Anatolia could not be established, the Armenians wanted to revive the "Armenian Principality of Cilicia" in Çukurova, which they regarded as a historical claim, as "Little Armenia". Armenians intensified their work in the region by waiting for the right time and they acted on the occasion of the March 31st incident, which took place in Istanbul, and caused serious incidents in Adana. There were also Maras and its surroundings within the boundaries of "Little Armenia" that the Armenians planned to establish in the region. Therefore, the influence of events in Adana was felt in and around Maras. In this study, the Armenian incidents in and around Maras that occurred with the effects of the events in Adana will be explained.

Key words: Ottoman, Armenians, Adana, Maras, Zeytun

---

* Research Assistant, ede.46_karahan@hotmail.com

Giriş

Osmanlılar ile Ermenilerin ilişkileri Orhan Bey (1326-1362) zamanında başlamıştı. 1326'da Bursa'yı Bizans'tan alarak başkent yapan Orhan Bey, Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak teşkilatlanmalarına izin vermişti. Orhan Bey, Kütahya'daki Ermeni ruhanî merkezini de Bursa'ya naklettirmişti.¹ Fethin ardından 1461'de II. Mehmed (1451-1481), Bursa'daki dinî lider Hovakim'i İstanbul'a getirterek şehirde bir Ermeni Patrikhanesi'nin kurulmasını sağlamıştı.² İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi'nin kuruluşuyla birlikte Rum Ortodoksları haricindeki bütün monofizit ve gayr-i monofizitler buraya bağlanmışlar ve Ermeniler "*Millet Sistemi*"³ içerisinde "*Gregoryen Milleti*" olarak örgütlenmişlerdi. Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak kabul edilmelerinin ardından Osmanlı yönetimi ile aralarındaki ilişkilerin yürütülmesinde patrikhane tek yetkili mercii kılınmıştı. Ayrıca, Ermenilere din, eğitim-öğretim ve aile işlerini kendi örf ve âdetlerine göre düzenleme hakkı tanınmıştı.⁴

Osmanlı Devleti içerisinde bu şekilde örgütlenip genel olarak rahat bir hayat sürdüren Ermeniler, XIX. yüzyıl boyunca yapılan reformlardan olumlu manada etkilenmişlerdi. Bu dönemde ilan edilen Tanzimat (1839) ve özellikle Islahat (1856) fermanlarının gayr-i Müslimlere verdiği haklardan yararlanarak kendilerini her bakımdan geliştirme imkanına kavuşmuşlardı. 17 Mart 1863'te kabul edilen "*Ermeni Milleti Nizamnamesi*"yle de siyasî varlıkları açısından yeni bir dönem başlamıştı. 99 maddeden oluşan bu nizamnameyle patrik ve asillerin yetkileri azaltılmıştı. Ermeni cemaatine kendilerini temsil etmek üzere 140 üyeli bir Genel Meclis oluşturma yetkisi verilmişti. Ermeni patriğinin seçiminin Genel Meclis tarafından yapılması kararlaştırılmıştı. Böylelikle yönetimin patrik ile cemaat arasında paylaşılmasıyla Ermeniler de idarede söz sahibi

¹Erdal İler, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi OTAM Yayınları., Ankara 1996, s. 26.

²Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 55; Davut Kılıç, Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasî Mücadeleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 34-35.

³Millet Sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, Ağaç Yayınları., İstanbul 1992; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri", Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, II, Ankara 2003, s. 171-187.

⁴Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları., Ankara 1990, s. 5.

olmaya başlamışlardı.⁵ Diğer taraftan, Fransa ve Vatikan'ın çalışmalarıyla 1830'da Ermeni Katolik,

İngiltere ve Amerika'nın faaliyetleriyle 1850'de Protestan Ermeni kiliseleri kurulmuş ve böylelikle

Ermeniler dinî bakımdan üçe bölünmüşlerdi. Bu durum Gregoryen Kilisesi'ni etkilemiş ve eski nüfuzunu kaybetmemek için kendi içerisinde daha fazla milliyetçiliğe yönelmesine neden olmuştu.⁶

Ermeniler ile Osmanlı Devleti ilişkileri Rusya'yla girilen 1877-78 Savaşı'nın ardından yeni bir safhaya ulaşmıştı. Bu savaşta mağlup olan Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de Rusya ile imzaladığı Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesiyle⁷ Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapmayı ve güvenliklerini temine yönelik adımlar atmaya taahhüt etmişti.⁸ Ancak bu antlaşmayla Rusya'nın Ermenileri kendi nüfuzuna alması ve Doğu Anadolu'da bazı bölgelere yerleşecek olması İngiltere tarafından kabul edilmemişti. Avusturya ve Fransa'nın da İngiltere'ye destek vermesiyle Ayastefanos Antlaşması'nın adı geçen ülkeler aleyhine olan hükümlerini değiştirmek üzere Berlin'de yeni bir kongre yapılması kararlaştırılmıştı. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nda, Ayastefanos'un Ermenilerle ilgili 16. maddesi fazla değişikliğe uğramadan 61. madde⁹ olarak yer almıştı. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin buldukları vilayetlerde ıslahat yapmayı ve güvenliklerini sağlamayı kabul etmişti. Böylelikle Ermeni meselesi uluslararası bir hüviyet kazanarak dış müdahalelere açık hale gelmişti.¹⁰

Ermeniler, Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir himayeye kavuşmalarına rağmen beklentilerinin karşılanmadığını düşündüklerinden Avrupa devletlerinin ve kamuoyunun dikkatlerini üzerlerine çekmek amacıyla çeşitli eylemlere girişmişlerdi. Bu amaçla 1878'de Van'da

⁵Gürün, a.g.e., s. 68-69; Abdurrahman Çaycı, Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 16.

⁶Mim Kemal Öke, Ermeni Sorunu 1914-1923, TTK Yay., Ankara 1991, s. 70-71; Ferudun Ata, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, TTK Yayınları., Ankara 2005, s. 2-3.

⁷Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, I, TTK Yay., Ankara 1953, s. 395; Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yay., İstanbul 1983, s. 578-579.

⁸Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897, TDAV Yayınları., İstanbul 1986, s. 3-4; Münir Süreyya Bey, Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları., Ankara 2001, s. 7.

⁹Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi için bkz. Erim, a.g.e., s. 423; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 697; Ali Fuat Türkogeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, II, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara 1987, s. 87.

¹⁰Ali Karaca, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa, Eren Yayınları., İstanbul 1993, s. 37-38; Münir Süreyya Bey, a.g.e., s. 7; Rifat Uçarol, Siyasi Tarih 1789-2001, Der Yay., İstanbul 2008, s. 423-424; Çaycı, a.g.e., s. 24-28.

Kara Haç, 1881’de Erzurum’da Anavatan Müdafileri, 1887’de İsviçre’de Taşnak ve 1890’da Tiflis’te Hınçak komitelerini kurmuşlardı.¹¹ Bu komitelerin faaliyetleriyle 1890’dan itibaren Erzurum, Kumkapı, Merzifon, Tokat ve Sasun’da Ermeni olayları meydana gelmişti. Bunun üzerine Avrupalı devletler devreye girerek Osmanlı Devleti’nden olayların nedenlerinin araştırılmasını talep etmişler ve daha sonra da Ermeniler ile ilgili ıslahatın bir an evvel hayata geçirilmesi hususunda baskı yapmaya başlamışlardı. Böylelikle Ermeniler, Batılı devletler nezdinde seslerini duyurmaya yönelik amaçlarına kısmen de olsa ulaşabilmişlerdi.¹² Ayrıca, Ermeni komitelerinin faaliyetleri daha sonra da sürmüş Bâbîâli ve Osmanlı Bankası baskınları, Zeyton, Van ve İkinci Sasun isyanları ile II. Abdülhamid’e karşı Yıldız Suikastı gibi ciddi olaylar meydana gelmişti.¹³

Diğer taraftan, II. Abdülhamid’e karşı çıkararak meşrutiyeti tekrar ilan etmek isteyen Avrupa’daki Genç Türkler, Paris’te 1902’de bir kongre düzenlemişlerdi. Amaçlarına ulaşmada en büyük engel olarak gördükleri II. Abdülhamid’i iktidardan uzaklaştırmak isteyen Ermeniler de bu kongreye katılmışlardı. Kongrede alınan kararlardan birisi, inkılâbın başarılı olması için dış müdahalenin gerekliliği yönündeydi. Bu fikri savunan Ermenilere, Prens Sabahaddin Bey de katılmıştı. Ahmet Rıza Bey’in başını çektiği grup ise, ülkeyi parçalayacağı düşüncesiyle bu görüşe katılmamıştı. Bu arada Ermeni komiteleri, Osmanlı Devleti’ne karşı isyan hareketlerine bir müddet ara verdiklerinden Genç Türkler onlarla birlikte II. Abdülhamid’e karşı hareket etmeyi kararlaştırmışlardı. Bu iş birliği çerçevesinde, Paris’te 1907’de toplanan II. Genç Türk Kongresi’ne katılan Ermeniler de Osmanlı siyasi bağımsızlığını kabul ettiklerini ve isyan hareketlerinden vazgeçtiklerini açıklamışlardı.¹⁴

II. Genç Türk Kongresi’nden sonra güçlenen muhalefet hareketleri karşısında II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908’de ikinci defa meşrutiyeti ilan etmişti. Bu durum devletin bütün unsurları tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Bundan yararlanan Ermeniler, Avrupalı devletlerin desteğiyle yurt içinde ve dışında tekrar cemiyetler kurarak terör faaliyetlerine başlamışlardı. İttihatçıların bu tür cemiyetlerin faaliyetlerine “ittihad-ı anâsır” uğruna taviz vermesi İstanbul’da

¹¹Göyünç, a.g.e., s. 99-100; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayınları., İstanbul 2007, s. 31.

¹²Küçük, a.g.e., s. 106-111; Ata, a.g.e., s. 5.

¹³Gürün, a.g.e., s. 149-167.

¹⁴Halaçoğlu, a.g.e., s. 37-38; Ata, a.g.e., s. 6.

31 Mart Vak'ası'nın ertesi günü 14 Nisan 1909'da Adana'da Ermeni olaylarının çıkmasına neden olmuştu.¹⁵

Adana'daki olaylar bölgede diğer şehirlerde yaşayanları olduğu gibi Maraş ve çevresindeki Ermenileri de etkilemişti. Bu çalışmada, Adana'daki olaylar ile bağlantılı olarak Maraş ve çevresinde Türkler ile Ermeniler arasında meydana gelen hadiseler izah edilmeye çalışılacaktır.

1- Olayların Sebepleri

a- Çukurova Bölgesi'nin Tarihi ve Jeo-Stratejik Önemi

Ortadoğu'nun en verimli ovalarından biri olan Çukurova'da, Adana, Tarsus, Kozan, Silifke, Mersin, İskenderun, Ayas gibi önemli tarihî şehirler bulunmaktadır. Daha içerlerde yer alan Maraş, Antep, Zeytun ve İslâhiye ise, Ortadoğu tarihini etkilemiş eski sitelerdir. Ceyhan, Seyhan, Göksu, Tarsus nehirlerinin varlığı ve Anadolu-Suriye eski kervan yolunun buradan geçmesi bölgenin diğer özellikleridir. Ayrıca, Almanların 1903'te Berlin-Bağdat demiryolu hattını inşaaya başlaması ve Seyhan-Ceyhan nehirlerinden istifade ederek tarım arazilerini sulamak için proje geliştirmesi bölgenin önemini daha da arttırmıştır.¹⁶

Çukurova'nın bu özel konumu Avrupalı devletlerin bölgeyi dikkate almalarına neden olmuştur. Bu bağlamda bölgeyle yakından ilgilenen devletlerin başında Suriye-Musul-Çukurova üçgeninde kendisine nüfuz alanı oluşturmaya çalışan Fransa'nın geldiğini belirtmek gerekir. Bölgedeki hedeflerini gerçekleştirebilmek için kullanabileceği Hıristiyan bir unsur arayan Fransa, buradaki yerleşim yerlerinde yaygın olarak yaşayan Ermeniler üzerinde karar kılmıştı. Çukurova'ya yoğun ilgi gösteren Fransa ile bölgedeki Ermenilerin istekleri karşılıklı uyum içerisindeydi.¹⁷ Ermeniler, "*Küçük Ermenistan*" olarak gördükleri Çukurova ve çevresinde daha önce Rupenyan-Hetumyan sülalesinin kurduğu Kilikya Ermeni Devleti'ni tekrar diriltmek istiyorlardı. Fransa ise, bir taraftan Çukurova'nın iktisadî zenginliğini sömürmeyi planlarken, diğer taraftan bölgenin stratejik konumundan faydalanarak Doğu Akdeniz'de kontrolü ele geçirebilmenin hesabını yapıyordu. Fransa, bölgede nüfuzunu yaygınlaştırmak isteyen diğer Avrupa devletlerine karşı

¹⁵Halaçoğlu, a.g.e., s. 39.

¹⁶Süleyman Hatipoğlu, "1909 Adana Ermeni Olayları", Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş 2002, s. 114-115.

¹⁷Yusuf Ziya Bildirici, "Ermeni Soykırımı Aldatmacası ve 1919-1920 Adana Katliamları", Türkler, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları., Ankara 2002, s. 505.

üstünlük sağlamak için Ermenileri yanına çekmeyi zarurî olarak görüyordu. Nitekim Ermeniler, özellikle son dönemde Osmanlı bürokrasisi içerisindeki nüfuzlarını bir hayli arttırmışlardı. Ermenilerin bürokrasideki nüfuzlarını kendi lehine çektiği takdirde diğer Avrupa devletlerinin önüne geçeceğini düşünen Fransa, koşulsuz itaat karşılığında bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasına sıcak bakmaktaydı.¹⁸ Diğer taraftan Fransa, Osmanlı Devleti'nin parçalanması halinde Suriye ve Çukurova bölgesine yerleşebilmek hususunda 1894'te Rusya'yla mutabakat sağlamıştı. Bu durum, nüfuz alanı olarak gördüğü Ortadoğu'daki Osmanlı toprakları ile Rusya'nın yaygınlaştırmayı düşündüğü yerler arasında tampon bir bölge oluşturması bakımından İngiliz politikasına da uygundu.¹⁹

Rusya'nın önceden beri sıcak denizlere inmeyi hedeflediği ve çıkış yollarından birinin de Adana ile İskenderun üzerinden Akdeniz olduğu bilinmektedir.²⁰ Bundan dolayı Rusya da Çukurova'da yaşayan Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kullanmaya çalışmıştır. Bu yönlendirmeyle harekete geçen Ermeniler, bölgeyi ele geçirebilmek amacıyla Adana, Maraş, Haçin ve Kozan şehirlerinde nüfuslarını çoğaltmak için bazı teşebbüslerde bulunmuşlardı. Ermeniler, nüfus bakımından güçlü bir konuma geldikten sonra bölgeye dışardan müdahalenin daha kolay olacağını düşünmüşlerdi.²¹

b- Ermenilerin Çukurova ve Çevresinde “Küçük Ermenistan” Kurma Hedefi

Doğu Anadolu'da özerk bir devlet kurmak amacıyla komiteler tarafından çeşitli yerlerde 1890-97 arasında çıkarılan isyanlar Ermenilere istedikleri neticeyi vermemişti. Bunda, özerk bir Ermenistan kurulması durumunda Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını farkında olan II. Abdülhamid'in, İngiltere'nin baskılarına rağmen ıslahat çalışmalarını ağırdan alması ve Ermenilerin

¹⁸Azmi Süslü, “Maraş'taki Fransız ve Ermeni İşbirliği”, Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu, Ankara 1987, s. 32.

¹⁹Hatipoğlu, a.g.m., s. 116.

²⁰Ramazan Çalık, II. Abdülhamid Devrinde Ermeni Olayları, Batı Kaynaklarına Dayanılarak Yapılan Çalışmalar ve Tarihi Gerçekler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1994, s. 41.

²¹Nitekim Loris Melikof'un, Ermenilerin Berlin Kongresi esnasında yaptığı çalışmalar üzerine Episkopos Horen Narbey'e yazdığı mektupta, “Burası için (yani Kafkasya) size bir şey yoktur, siz aşağısı için çalışınız” şeklindeki tavsiyesi Çukurova'da Ermeni nüfusunu arttırmayı amaçlamaktaydı (Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları., İstanbul 1987, s. 550).

özellikle Doğu Anadolu'daki isyanlarına karşı bölgedeki aşiretlerden her biri 1.200 mevcutlu 36 adet Hamidiye Süvari alaylarını tesis etmesi önemli rol oynamıştı.²²

Doğu Anadolu'daki söz konusu başarısızlık Ermenilerin Çukurova'da "*Küçük Ermenistan*" kurma isteğini daha da güçlendirmişti. Bu amaçla Ermeni ruhanî ve siyasî liderleriyle Avrupalı devletlerin yetkilileri arasında birçok yazışma yapılmıştı. Nitekim, Adana Ermeni Piskoposu Paul Terziyan'ın, 6 Temmuz 1898'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup buna örnek olarak gösterilebilir. Mektubunda Adana ve Maraş'ı içine alacak şekilde bölgede Fransa himayesinde bir Ermeni devletinin kurulmasını gündeme getiren Terziyan, Doğu Anadolu'daki "*Büyük Ermenistan*" projesinin hayata geçirilebilmesini artık imkân dahilinde görmemekteydi. Çünkü o günkü siyasî durumun farkında olan II. Abdülhamid'in politikaları ile Doğu Anadolu'daki İngiliz-Rus rekabeti bunu engellemekteydi. Siyasî gelişmeleri iyi analiz eden Terziyan'a göre Rusya, Fransa'yı yanına çekebilmek için Çukurova'da İngiltere yerine Fransa kontrolünde küçük bir Ermenistan kurulmasını onaylayacaktı. İngiltere de politik yalnızlığa düşmemek amacıyla Fransa tarafından desteklenen "*Küçük Ermenistan*" projesine engel olmayacaktı. İki piskoposluğun bulunduğu bu bölgede Ermeni nüfusunun 150.000-200.000 civarında olduğunu belirten Terziyan, bu projeye destek verilmesi halinde Ermenilerin Ortadoğu'da Fransız kültürünün temsilcisi olacaklarını ve okullarında Fransızca eğitim yapılacağını taahhüt etmekteydi. Ayrıca, Adana ve Maraş sancaklarına özel bir statünün verilmesini, bu yapıldıktan sonra Hıristiyan bir valinin tayin edilmesini, karma polis teşkilatının kurulmasını ve 1895'te Rusya'ya giden 30.000 Ermeni'nin adı geçen yerlere iskânını istemekteydi.²³

Çukurova'ya ilginin artmasında bölgeye gelip Sis Katogikosluğu ile birlikte çalışan İngiliz misyonerlerin de katkısı olmuştu. Ermeniler ile temasa geçen misyonerler, devlete ait arazileri mahkeme yoluyla elde etmeyi ve burada uygulanan muhacir yerleştirme politikasına karşı çıkarak Ermenilerin bu toprakları alması gerektiğini savunmuşlardı.²⁴ Diğer taraftan, aralarında görüş ayrılıkları bulunan Taşnak, Veragazmiyal, Hınçak, Sahema Natrogan ve Ramgavar Ermeni

²²Bayram Kodaman, Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınları., İstanbul 1983, s. 81-103.

²³Bayram Kodaman, "Abdülhamid ve Paul Terziyan", Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar, TATAV Yay., haz. Erhan Afyoncu, TATAV Yayınları., İstanbul 2001, s. 119-128.

²⁴Hatipoğlu, a.g.m., s. 116-117.

komiteleri II. Abdülhamid'e karşı birleşmişler ve 1905'te Paris'te bir kongre yaparak "Her ne şekilde olursa olsun Çukurova ve çevresinde istiklâl sağlamaya" karar vermişlerdi.²⁵

c- 1909 Adana Ermeni Olaylarının Etkisi

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Ermeni komitelerinin Adana'daki faaliyetleri açıktan açığa görülmeye başlamıştı. Bu esnada Adana Episkoposu Muşeg, bölgedeki bütün hareketlerin tertipleycisi konumundaydı. Muşeg, II. Abdülhamid döneminde mahallî idare yöneticilerinin müsamahalı yaklaşımlarından istifade etmiş ve bölgedeki memurlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştu.²⁶ Bu dönemde Muşeg'in ilk teşebbüsü, Çukurova'da Ermeni nüfusunu çoğaltmak yönündeydi. Bu amaçla Maraş, Zeyton, Van, Harput, Diyarbakır ve Bitlis'ten ciddi bir Ermeni nüfusu getirilmiş ve bölgedeki her eve beş altı aile sıkışık bir vaziyette yerleştirilmişti.²⁷

Muşeg ve komitecilerin bir diğer faaliyetleri de Ermenileri silahlandırmaya çalışmaktı. II. Abdülhamid döneminde gizlice silahlanmaya başlayan Ermeniler, Adana vilayeti sahillerinden senelerce silah ve cephane sokmuşlardı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Muşeg, köyleri dolaşarak kiliselerde Ermenilere silah satın almalarına yönelik vaazlar vermişti. Bu teşviklerle birlikte el altından Kıbrıs ve Beyrut'tan getirilenlerden başka, devletin resmî rakamlarına göre Mersin ve İskenderun gümrüklerinden Adana'ya 12.840 civarında silah sokulmuştu.²⁸ Bu şekilde aylar öncesinde başlattığı isyan hazırlıklarını tamamlayan Muşeg bir bahaneyle Mısır'a gitmiş ve İstanbul'da 13 Nisan 1909'da 31 Mart Vak'ası'nın meydana gelmesiyle de Adana'da Ermeniler ile Türkler arasında silahlı çatışmalar başlamıştı.²⁹ Adana'da çıkan olaylar bölgedeki diğer şehirlere de sirayet etmişti. Bahçe, Maraş, Hamidiye, Antakya, Tarsus, Payas, Haçın, Dört Yol ve Erzin'de

²⁵Yalçın Özalp, Millet-i Sadıka Patırtısı ve Maraş, İstanbul tarihsiz, s. 226.

²⁶Uras, a.g.e., s. 551.

²⁷Mehmet Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, Yayınları. haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yayınları., Ankara 2002, s. 24; M. Sadi Koçaş, Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri, Kastaş Yay., İstanbul 1990, s. 191.

²⁸Uras, a.g.e., s. 552.

²⁹Bildirici, a.g.m., s. 506.

Türkler ile Ermeniler birbirlerine saldırmışlardı.³⁰ Bu olaylar neticesinde 17.000 Ermeni ve 1.850 Müslüman hayatını kaybetmişti.³¹

Adana ve çevresindeki olayların İstanbul'da haber alınması üzerine Meclis-i Mebusan'da 2 Mayıs 1909'da sıkı yönetim ilan edilmesi kararı alınarak Tekirdağ Milletvekili Agop Babikyian, Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Şura-yı Devlet Başkatiibi Arif Bey ve Yargıç Musdikyan Efendi'den oluşan bir soruşturma komisyonu Adana'ya gönderilmişti.³² Bu arada hükümetin yerinde tahkikat yapmak üzere gönderdiği Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Reisi Faik Bey ile Selanik Adliye Müfettişi Artin Efendi de bu esnada Adana'ya gelmişlerdi. Faik Bey ve Artin Efendi, gerekli tahkikatı yaptıktan sonra bir rapor hazırlayarak Adana Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi'ne sunmuşlardı. Bu raporda, olaylardan önce ve sonra vazifelerini layıkıyla yerine getirmedikleri gerekçesiyle Adana Valisi Cevat Bey, Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey ve Mustafa Remzi Paşa suçlu bulunmuşlardı.³³ Bunların daha sonra görevlerinden uzaklaştırılmaları üzerine Babanzade Zihni Paşa vali ve Miralay Mehmet Bey de mürettep kuvvetler kumandanı olarak tayin edilmişlerdi.³⁴

Yukarda ifade edildiği üzere, Adana ve çevresinde Ermeniler ile Türkler arasında çok sayıda ölümlerle sonuçlanan olaylar yaşanmıştı. Bu olaylardan önce Maraş ve Zeytun'dan da bir hayli Ermeni Adana'ya gelmişti. Bunların olaylarda aktif rol üstlenmesi, Adana'daki Ermeniler ile irtibat halinde olduklarını göstermektedir.

2- Maraş'ta Yaşanan Olaylar ve Divân-ı Harb-i Örfî'nin Kurulması

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi Maraş'ta yaşayan Türkler ve Ermeniler tarafından olumlu karşılanmıştı. Ermeniler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Türklerin tepkisini çekebilecek

³⁰Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları", Belleten, Cilt 51, Sayı 201, Ankara 1987, s. 1274-1275.

³¹Gürün, a.g.e., s. 176.

³²Bildirici, a.g.m., s. 506; Sonyel, a.g.m., s. 1281. Bununla birlikte Adana'da 1906/7'de 50.300 ve 1914'de ise 52.650 adet Ermeni nüfusun bulunduğu ifade edilerek ölenlerin sayısının daha az olabileceği belirtilmektedir (Recep Karacakaya, 1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 2005, s. 111).

³³Ayrıca, Bağdadî Abdulkadir, Boşnak Salih, Rehber-i İtidâl gazetesinin sahibi İhsan Fikri ve İsmail Safa Efendi'nin ahaliyi isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle yargılanmaları istenmekteydi {Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), nr. 129/72}.

³⁴Asaf, a.g.e., s. 15-16.

taşkınlardan uzak durmuşlardı. Ancak Maraş'ta Ermenilerin komite faaliyetlerinin olduğu bilinmekteydi. Mahallî idarecilerin konjonktür gereği bu faaliyetlerin üzerine gitmemeleri Türk-Ermeni ilişkilerini zaman zaman gerginleştirmekteydi. İki taraf arasındaki ilişkiler bu şekildeyken İstanbul'da 31 Mart Vak'ası'nın yaşandığı ve akabinde de Adana'da olayların çıktığı haberi etrafta duyuldu. Maraş'ta ticaretle uğraşan Ermeniler her zamanki vakitte iş yerlerine geliyorlar ve fazla beklemeden tekrar evlerine dönüyorlardı. Adana'daki olaylardan geç haberdar olan Türkler, Ermenilerin bu davranışlarına anlam veremiyorlardı. Bu arada hükümet tarafından öğrenilen Adana'daki olayların Maraş'a sirayetini önleyecek tedbirlerin alınmaması Türkleri de heyecanlandırmıştı. Sarayaltı Çarşısı'ndaki demirciler Ermeniler evlerine dönerlerken “*Neden bu şekilde davranıyorsunuz?*” diye sorduklarında cevap alamayınca hiddetlenerek ellerindeki demirlerle bunlara saldırmışlardı. Bunun haber alınması üzerine mahallî güvenlik güçleri vakit geçirmeksizin müdahale ederek hadiseyi büyümeden yatıştırmıştı.³⁵

Sarayaltı Çarşısı'ndaki olay yatıştırılıp asayiş temin edilmişken bu defa da Maraş Mutasarrıfı Hayri Bey'e karşı bir galeyan meydana gelmişti. Şehirde yaşayan Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkilerin daha fazla gerginleşmesinin önüne geçmek isteyen Hayri Bey, Ulu Camii hatibinden gayr-i Müslimler hakkında olumsuz vaaz vermemesini tavsiye etmişti. Ancak Hayri Bey'in bu tavsiyesi Türkler üzerinde kötü bir etki yaratmıştı. Bu esnada Maraş hapishanesinde bulunan 17 mahkûmun yargılanmak için vilayet merkezi Halep'e gönderilmek isteği de eklenince 200 kişiden oluşan bir grup harekete geçerek hükümet konağına yürümüştü. Çoğunluğu Sarayaltı'ndaki hadiseye karışan kocalarının affedilerek Halep'e yollanmamasını talep eden kadınlardan oluşan bu grup, çevredeki Ermenilerin dükkânlarına saldırarak zarar vermişlerdi.³⁶

Adana'daki Kuvve-i Mürettebe Kumandanı Miralay Mehmet Ali Bey Sarayaltı hadisesini Maraş kumandanlığı ile yaptığı muhabere neticesinde öğrenmişti. Mehmet Ali Bey, olayların önüne geçebilmek için gerekli tedbirlerin hızlı bir şekilde alınmasını ve Antep'te bulunan 2. Ordu Redif Nizamiye Taburu'nun Maraş'a yollanacağını belirtmişti. 750 mevcutlu Konya Redif Taburu'nun da gönderileceğini ifade eden Mehmet Ali Bey, bu kuvvetler Maraş'a ulaştığında daha önce silah altına alınan redif taburlarının terhis olunmalarını istemişti. Mehmet Ali Bey, Maraş'taki durumu ve

³⁵Adil Bağdadlılar, Uzunoluk: İstiklâl Harbi'nde Kahramanmaraş, Kervan Yayınları., İstanbul 1974, s. 17-18.

³⁶BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.), nr. 2816/20; Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, I, yay. haz. Recep Karacakaya vd., Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2010, s. 124-127.

vermiş olduğu emirleri üst makamlara iletmişti. Gelen bilgileri değerlendiren hükümet, Maraş'ta sıkı yönetim ilan edilmesine ve olaylara karışanların cezalandırılmaları için Adana Kuva-yı Mürettebe Kumandanlığına bağlı olarak çalışacak Divân-ı Harb-i Örfî kurulmasına karar vermişti.³⁷ Maraş'ta 10 Mayıs 1909'da sıkı yönetim ilan edilmiş ve sevk olunan Konya Redif Taburu'nun da gelmesiyle asayiş yönünden herhangi bir sıkıntı kalmamıştı. Ancak olaylara karışanların cezalandırılmaları amacıyla kurulması kararlaştırılan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinde görev yapacak üyelerin Maraş'a halen gelmemeleri sorun oluşturuyordu. Nitekim 20 Mayıs 1909'da Halep Valisi Reşid Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta dabu konu gündeme getirilmişti. Olaylara dahil olduğu düşünülenlerin gözaltına alındığını ve bunlarla ilgili Divân-ı Harb-i Örfî'ye teslim edilecek bir hayli evrakın biriktiğini belirten Reşid Bey, görev yapacak üyelerin bir an evvel belirlenerek gönderilmelerini istemişti. Reşid Bey, Divân-ı Harb-i Örfî heyetinin gecikmesi durumunda Maraş'taki genel asayişin olumsuz yönde etkileneceğini de ifade etmişti.³⁸ Reşid Bey'in isteğini dikkate alan Dahiliye Nezareti, Maraş'ta kurulacak Divân-ı Harb-i Örfî'nin başkanlığına İskenderun Redif Alayı Kaymakamı Sadık Bey'i getirmişti.³⁹

Sadık Bey ve Divân-ı Harb-i Örfî'de görev yapacak diğer üyeler kısa süre sonra Maraş'a gelmişler ve Sarayaltı Çarşısı'ndaki olaylara karışanlarla ilgili tahkikatla işe başlamışlardı. Bu tahkikatın sonucunda Maraş'ta Sarayaltı Çarşısı'ndaki olaylar esnasında Miçli oğlu Badasar, Sebzeci Sasuf'un oğlu Bogos, Poyraz oğlu Samuel, Kurtan oğlu Honan ve Zeytinlu oğlu Ohannes isimli Ermenilerin ölümüne neden oldukları anlaşılan dokuz kişiye on beş sene ile müebbet arasında değişen kürek cezaları verilmişti.⁴⁰ Maraş'taki olaylar Sarayaltı Çarşısı'ndakilerle sınırlı kalmamış birçok mahalleye de sirayet etmişti. Divân-ı Harb-i Örfî, Maraş'a bağlı çeşitli mahallelerde ikamet eden Ermenilerden Sirob oğlu Hımparsum, Cehenler oğlu Nazur, Mumcu oğlu Ohannes, Bezirgan Boşu oğlu Nazaret, Akrep oğlu Dikran ve Karabet oğlu Ercanik'in ölümlerinde suçlu oldukları belirlenen on kişiyi üç sene ile müebbet arasında değişen kürekle cezalandırmıştı.⁴¹ Ayrıca, olaylardan istifade ederek evlere girip hırsızlık yapan ve bazı Ermenilere saldırarak yaralayan Köşker Hoca Mehmed, Semerci Kör Musa, Hasan oğlu Mehmed, Osman oğlu Ahmed, Kadir oğlu

³⁷BOA, İrade Askeri (İ. AS.), nr. 83-1327/R45.

³⁸BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ.), nr. 2-1/11, lef 17.

³⁹BOA, DH. MUİ., nr. 2-1/11, lef 10.

⁴⁰BOA, DH. MUİ., nr. 37-1/12, lef 2; 33-1/35, lef 8; 34-1/23, lef 2; 2-4/35, lef 7; 33-2/1, lef 1.

⁴¹BOA, DH. MUİ., nr. 2-4/35, lef 10; 33-2/13, lef 1; 2-4/35, lef 4; 33-2/2, lef 2; 33-1/13, lef 2; 2-4/35, lef 1.

Osman, Katırcı oğlu Mehmed Ali, Kürd Şeyho, Kürd İsmail Mustafa oğlu Ali, Attaş oğlu Ali, Çifteci Hacı oğlu Hasan üç sene kürek cezasına çarptırılmışlardı.⁴²

Maraş'taki olaylar kısa süre sonra çevredeki köylerde de etkisini göstermişti. Maraş'a altı saat mesafede bulunan Keşifli köyünde bir yangın çıkmış, bu esnada Ermenilerden yaralanan ve ölenler olmuştu. Divân-ı Harb-i Örfî, Keşifli köyündeki hadiseye karıştıkları yapılan tahkikat sonucunda sabit olanlardan Ali oğlu Abdullah, Abdurrahman oğlu Mehmed, Hasan Çavuş oğlu Musa, Cebbar Hacı Musa oğlu İbrahim'e bir, Hacı Ali oğlu Mehmed ile Cernaz oğlu Hacı Hüseyin'e dört, Mehmed oğlu Kel Ahmed, Ali oğlu Halil, Hüseyin oğlu Ali, Durak oğlu Hüseyin, Kabakçı Mehmed oğlu Ali, Kızıloğlan oğlu Mehmed, Mustafa oğlu Ahmed on beş ve Rumlu Durak oğlu Hüseyin'i de müebbet kürekle cezalandırmıştı.⁴³ Bundan başka, bazı köylerde Ermenilerin ölümlerinde ve mallarının zorla gasp edilmesinde suçlu oldukları ortaya çıkan dört kişinin üçer sene küreğe konulması kararlaştırılmıştı.⁴⁴ Bundan başka Divân-ı Harb-i Örfî, Göksun ve Pazarcık kazalarında da çeşitli hadiselerle karışan yirmi kişiyi tespit etmiş ve bunları aynı şekilde üç sene ile müebbet arasında değişen kürekle cezalandırmıştı.⁴⁵

3- Ermeni Murahhası Dernesıs Vanperyan'ın Maraş'taki Faaliyetleri

Haçın'de murahhas olarak görev yapan Dernesıs Vanperyan, Adana'daki olaylar meydana gelmeden önce Sis Katagikosluğu tarafından Maraş'a gönderilmişti. Maraş'taki Ermeni murahhaslığına bağlı olarak çalışacak Dernesıs Vanperyan'ın görevi, kilise ruhani ve cismanîsini teşkil etmektir. Ocak 1908'de Maraş'a gelerek memuriyetine başlayan Vanperyan, merkez mektebinde vaaz vererek işe başlamış ve "*Herkes hiç olmazsa bir silaha mâlik olmalı, bundan sonra derilerimizi müstebîdlere ucuz satmayız, evvelki davalar gibi biz bizi kestirmeyiz*" gibi ifadeler kullanarak Ermenileri silah almaya teşvik etmişti. Bu ilk vaazının ardından Masrup adlı bir

⁴²BOA, DH. MUİ., nr. 33-2/13, lef 1; 33-1/35, lef 6; 33-1/12, lef 2.

⁴³BOA, DH. MUİ., nr. 98-1/27, lef 3; Nejla Günay, 100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009, s. 73.

⁴⁴BOA, DH. MUİ., 33-1/35, lef 4; 33-2/11, lef 2.

⁴⁵BOA, DH. MUİ., nr. 33-1/35, lef 2; DH. MUİ., nr. 43-1/13, lef 2; DH. MUİ., nr. 24-1/41, lef 2; DH. MUİ., nr. 25-1/7, lef 2; DH. MUİ., nr. 23-1/19, lef 2; DH. MUİ., nr. 2-4/35, lef 6; DH. MUİ., nr. 29-1/46, lef 2. Göksun ve Pazarcık'taki olaylara karışanlar ve aldıkları cezalar hakkında ayrıca bkz. Günay, a.g.e, s. 54, 70-72.

Ermeni'nin silah aldığı ve bununla uğraşırken kazayla kendisini öldürdüğü duyulmuştu. Vanperyan'ın bu tür faaliyetleri Türkler nezdinde rahatsızlık yaratmıştı. Bundan dolayı iki taraf arasında Ermeni mektebi ve kilisesinde çıkan kargaşa mahallî yönetimin araya girmesiyle büyümeden bastırılmıştı.⁴⁶

Dernesiz Vanperyan'ın Maraş'taki faaliyetleri bunlarla da sınırlı kalmamıştı. Vanperyan'a ait olduğu anlaşılan bazı gizli belgelerden kendisinin Ermenilere bağımsızlık fikrini aşılacak için geldiği ve Maraş'ta bu amaca hizmet eden bir komiteyle birlikte çalıştığı ortaya çıkmıştı. Bu gizli faaliyetlerine son vermesi hususunda Maraş mutasarrıfı tarafından uyarılan Vanperyan, yine mektepte verdiği vaazla kendisini savunarak kendisine yönelik iddiaları reddetmişti. Vanperyan'ın hangi komiteyle iş birliği içerisinde olduğu ortaya çıkarılamamıştı. Ancak bazı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu esnada Taşnak komitesinin Maraş'ta etkin olduğu ve Vanperyan'ın da bu komiteyle birlikte çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Dahiliye Nezareti 24 Mayıs 1909'da Halep, Mamuratü'l-aziz, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Sivas ve Adana'ya gönderdiği şifreli telgrafta, Van'dan gelen bir husus hakkında bilgi vermişti. Dahiliye Nezareti, Van'daki mahallî yönetimin Taşnak komitesinin gizli bir talimatını ele geçirdiğini ve bu talimattan komite üyelerinin Nisan'ın biri ile dördü arasında toplanarak programlarına ihtilal kararı aldıklarının anlaşıldığını, komitenin Ermenileri silahlandırmak için yurtdışından silah getirttiğini, gizli atış talimleri yapıldığını ve komiteye bağlı milislerin olduğunu ifade etmişti. Taşnak komitesinin faaliyetlerine karşı uyarılarda bulunan Dahiliye Nezareti, adı geçen vilayetlerin yöneticilerinden komitenin ileri gelenlerinin kimler olduğunun öğrenilmesini ve bunların hareketlerinin takip edilerek asayiş bozmaları halinde gözaltına alınmalarını istemişti.⁴⁷

Dahiliye Nezareti'nin bu uyarısının ardından Maraş'ta, Taşnak komitesinin üyesi olduğu anlaşılan Şükrü Selenyan isminde bir şahıs tutuklanmıştı. Ancak Selenyan, Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarda suçsuz olduğunu belirtmişti. Selenyan, hiçbir delil olmadığı halde hayali Ermenistan kurmakla suçlandığını ve affedilerek serbest bırakılmasını istemişti.⁴⁸ Daha sonra Divân-ı Harb-i Örfî'nin çalışmalarına başlamasından sonra Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta da Maraş'ta Taşnak komitesinin faaliyetleri gündeme getirilmişti. Harbiye Nezareti'nin 27 Eylül 1909 tarihli tezkiresine ekli olarak Meclis-i Vükelaya sevk edilen bu telgrafta Divân-ı Harb-i

⁴⁶BOA, İ. AS., nr. 96-1327/L.166.

⁴⁷BOA, DH. MUI., nr. 2-2/76, lef 4.

⁴⁸BOA, DH. MUI., nr. 14-1/70.

Örfî, Adana'daki Taşnak komitesinin düşünce ve temayülâtının Maraş'ta da görüldüğünü, hatta adı geçen komitenin burada bir şubesinin kurulduğunu ve buraya üye şahısların kaçak silah getirdiklerinin yapılan tahkikatla anlaşıldığını bildirmişti.⁴⁹

Adana'daki olaylardan sonra Divân-ı Harb-i Örfî heyeti Maraş'a geldiğinde Türkler Dernesis Vanperyan'dan şikâyetçi olmuşlardı. Bu şikâyet üzerine geniş bir tahkikat yaptıran Divân-ı Harb-i Örfî, Vanperyan'ın hükümetin uygun göreceği bir mahalde müebbet sürgün cezasına çarptırılmasına karar vermişti. Divân-ı Harb-i Örfî'nin kendisine yönelttiği iddiaları reddeden Vanperyan, Ermenilere silah tedarik etmeleri hususunda tavsiyelerde bulunduğunu, ancak bunun müstebîdlere karşı olduğunu ve dolayısıyla buradan kötü bir niyet çıkarılamayacağını savunmuştu. Daha sonra Sis Katogikosluğu'nun araya girmesiyle hükümet, Vanperyan'ı affetmiş ve patrikhanenin uygun göreceği bir yerde görevine devam etmesine izin vermişti.⁵⁰ Adliye ve Mezâhip Nezareti'nden Vanperyan'ın durumunu öğrenen Sis Katogikosluğu, onun Adana murahhashanesine bağlı olarak çalışmasını uygun görmüştü.⁵¹ Ayrıca Divân-ı Harb-i Örfî, Dernesis Vanperyan'ın telkinlerine uyarak Maraş'a gizlice silah ve barut soktukları belirlenen kişileri de cezalandırmıştı. Bu tür olaylara karıştıkları tespit edilen dört Ermeni'ye üçer sene kürek cezası verilmişti.⁵²

4- Zeytun Kazası'ndaki Olaylar

Vilayet merkezi ve diğer kazalar içerisinde Maraş'ta Ermenilerin nüfus bakımından⁵³ en yoğun oldukları Zeytun'da, tarihsel süreç içerisinde Osmanlı yönetimini zor durumda bırakan hadiseler sıkça yaşanmıştı.⁵⁴ Adana'daki gelişmelerden önce burada yaşayan Ermenilerin fırsat

⁴⁹BOA, MV., nr. 132/87.

⁵⁰BOA, DH. MUİ., nr. 43-1/20, lef 2.

⁵¹BOA, DH. MUİ., nr. 96-1/41, lef 1.

⁵²BOA, DH. MUİ., nr. 26-1/40, lef 2; DH. MUİ., nr. 28-1/41, lef 2.

⁵³Halep Vilayet Salnamesi'ne göre 1326 (1908)'de Zeytun kazasında 9.626 Ermeni, 7.702 Müslüman, 502 Katolik, 375 Protestan olmak üzere 18.205 kişi yaşamaktaydı (Sâlname-i Vilâyet-i Haleb, Def'a 35, Haleb 1324, s. 478). Katolik ve Protestanların da tamamına yakınının etnik manada Ermeni olduklarını ifade etmek gerekir.

⁵⁴Osmanlı kaynaklarında Zeytun Ermenilerinin merkezî yönetime karşı çıkardıkları isyanların sayısı 57 olarak verilmektedir (Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi: İlan-ı Meşrutiyet'ten Evvel ve Sonra, İstanbul

buldukları taktirde harekete geçerek olaylar çıkaracağı anlaşılmaktaydı. Nitekim, Zeytun Askerî Kumandan Vekaleti'nden 16 Haziran 1908'de Maraş Mutasarrıflığı'na gönderilen üç maddelik rapor bunu açık bir şekilde göstermekteydi. Raporda, Zeytun'daki Ermenilerin kendilerini fakir göstererek 1.500 lirayı bulan borç paralarla silah ve cephane aldıkları, zahire tedarik ettikleri ve Kayseri'den güherçile getirttikleri belirtilmekteydi. Ermenilerin Zeytun'a özerk bir idare tarzı getirilmemesi halinde kışlaya hücum edebilecekleri ve bundan dolayı tabur mevcudunun 280'den 600'e çıkarılması gerektiği vurgulanmaktaydı.⁵⁵

Halep valiliği vasıtasıyla durumdan haberdar olan Dahiliye Nezareti, bu rapordaki istek ve uyarıları dikkate alarak bölgede gerekli tedbirlerin alınması talimatını vermişti. Ancak silah altına alınan rediflerin tamamının Türklerden seçilmesi Zeytun'daki Ermenileri endişelendirmişti. Bunun üzerine Ermeniler, Dahiliye Nezareti'ne bu durumun düzeltilmesi yönünde bir telgraf çekmişlerdi. İki tarafın birbirlerine karşı emniyetsizliklerinin giderilmesi için gereğinin yapılmasını Halep valiliğine emreden Dahiliye Nezareti, konu hakkında Harbiye Nezareti'ne de bilgi verildiğini bildirmişti.⁵⁶

Adana'daki olayların patlak verdiğinin haber alınması üzerine Zeytun Ermenileri harekete geçerek kazadaki mal sandığına el koymuşlardı. Daha sonra hükümet konağını da kuşatan⁵⁷ Ermeniler, memurları kaza merkezinden çıkararak olayların neticesini beklemeye başlamışlardı. Bu olayın üzerinden çok geçmeden Maraş'ta sıkı yönetim ilan edilmiş ve ardından Divân-ı Harb-i Örfî heyeti çalışmalarına başlamıştı. Divân-ı Harb-i Örfî heyeti, Zeytun'daki olayların araştırılması için bir tahkikat komisyonu göndermişti. Bu komisyon tarafından olaylara karıştığı tespit edilen on iki kişinin yargılanmak üzere Maraş'a gönderilmesine karar verilmişti. Ancak komisyonun bu

---

1332, s. 22). Zeytun Ermenilerinin çıkardıkları isyanlar ile ilgili ayrıca bkz. Erdal İter, *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1995; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007; Ahmet Eyicil, *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri*, Gün Yay., Ankara 1999; Yaşar Akbıyık, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", *Bellekten*, LIV/209, TTK Yay., Ankara 1990, s. 435-462.

⁵⁵BOA, DH. MUİ., nr. 2-1/15, lef 2.

⁵⁶BOA, DH. MUİ., nr. 2-1/15, lef 10.

⁵⁷Nitekim bu gelişmeleri haber alan Halep Valisi Reşid Bey, Dahiliye Nezareti'ne 19 Nisan 1909'da bir telgraf göndermiş ve Zeytun'da bulunan iki bölük askerin asayişi temine yetmeyeceğini belirterek destek kuvvet istemişti {BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Perakende Evrakı (DH. MKT. PRK.), nr. 2828/8; 1909 Adana Olayları, I, s. 29-30}.

kararından memnun kalmayan yirmi erkek ve üç kadından oluşan bir Ermeni grubu hükümet konağının önünde, Maraş Divân-ı Harb-i Örfisine güvenmediklerini, mahkemenin Hıristiyanlara karşı taraflı davrandığını ve İstanbul'dan yeni bir komisyon gönderilmesini talep etmişlerdi.⁵⁸ Ancak Zeytun'daki mahalli idareciler Ermenilerin bu isteklerine olumlu cevap vermemişlerdi. Bunun üzerine Ermeniler, tahkikat komisyonu tarafından göz altına alınıp muhakemesinin yapılması için Maraş'a sevkedilecek Çolak oğlu Osib adlı bir şahsı yetkililerin elinden cebren alarak kaçırmışlardı.⁵⁹

Diğer taraftan, tahkikat komisyonu Zeytun'da çalıştığı süre içerisinde çıkan olaylarda Ermenilerin kimler tarafından teşvik edildiklerini de ortaya çıkarmıştı. Bunlardan Zeytun Murahhasa Vekili Vagarşak Efendi'nin memurlara saldırılması olayında resmî vazifesine muhalif hareket ederek Ermenileri kışkırttığı anlaşılmıştı. Divân-ı Harb-i Örfî, Vagarşak Efendi'nin görevinden alınarak başka bir mahalde ikamet etmesine karar vermişti.⁶⁰ Ancak Ermeni Patrikhanesi 10 Mart 1910'da Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir yazı göndererek bu cezaya itiraz etmişti. Patrikhane, murahhasa ve piskoposların görevden alınmasının kendilerinin iznine bağlı olduğunu ve bu hakkın patriklik makamının yetkilerini düzenleyen beratla verildiğini belirtmişti. Sıkı yönetim ilan edilmesi durumunda ruhban ve papazların İstanbul'da patrikhane, taşrada ise murahhasahaneler kanalıyla mahkemeye sevk edilmelerinin yine kendilerine verilen imtiyazlardan olduğunu ifade etmişti. Vagarşak Efendi'nin mahkemeye sevk edilirken Zeytun'daki mülkî ve askerî memurların buna riayet etmedikleri yönünde iddiada bulunan Patrikhane, Ermenilere karşı girişilen takibatın da bir an evvel durdurulmasını istemişti.⁶¹ Adliye ve Mezahip Nezareti, Vagarşak Efendi'nin muhakemesinin yapılmasından önce görevini Rahip Dernefak'a devretmesi dolayısıyla bu durumda murahhasahanedan izin almanın gerekmediğini belirterek Ermeni Patrikhanesi'nin talebini reddetmişti.⁶²

Divân-ı Harb-i Örfî, Vagarşak Efendi ile birlikte Ermenileri kışkırttığı anlaşılan Zeytun Mal Müdürü Esador Efendi'nin de başka bir mahalde görevlendirilmesine karar kılmıştı. Olaylar esnasında asayiş bozucu hareketlerde bulunduğu tespit edilen 6 kişiye de altışar sene kürek cezası

⁵⁸BOA, DH. MUI., nr. 2-2/84, lef 22.

⁵⁹BOA, DH. MUI., nr. 2-6/8, lef 13.

⁶⁰BOA, DH. MUI., nr. 2-6/8, lef 20.

⁶¹BOA, DH. MUI., nr. 53-1/50, lef 3.

⁶²BOA, DH. MUI., nr. 53-1/50, lef 2.

verilmişti.⁶³ Divân-ı Harb-i Örfî'nin muhakeme faaliyetleri bu şekilde devam ederken bir yandan da firarî Ermenilerin takibatı sürmekteydi. Zeytun Askeri Kumandanlığı bu firarilerin arkasından sevk ettiği asker sayısını arttırınca Ermeni ileri gelenleri araya girmiş ve bunlardan bazıları teslim olmuştu.⁶⁴ Diğer taraftan, takibat sürerken güvenlik güçleri ile firariler arasında zaman zaman çatışmalar da yaşanmaktaydı. Halep Murahhasa Vekâlet'inden 28 Ağustos 1909'da Ermeni Patrikhanesine gönderilen telgrafta bu konu hakkında bilgi verilmekteydi. Güvenlik güçlerinin suçsuz Ermenileri darp ettiklerini belirten Halep Murahhasa Vekâleti, muhtaç ve sefil ahalinin günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dışarıya çıkamaz hale geldiğini ve bunun önüne geçilebilmesi için gerekli mercilere müracaatın zorunlu olduğunu ifade etmekteydi.⁶⁵

Maraş ve çevresindeki olayların Eylül 1909'dan itibaren kontrol altına alındığı Maraş Askerî Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne çekilen telgrafın içeriğinden anlaşılmaktadır. Bu telgrafta, tahkikat komisyonlarının Eylül ayı içerisinde görevlerini tamamlayacakları ve bu nedenle Maraş Divân-ı Harb-i Örfî'si'nin de çalışmalarının sona ereceği bildirilmekteydi. 10 Ekim 1909'da konuyu görüşen Meclis-i Vükelâ, Divân-ı Harb-i Örfî'nin çalışmalarına son verilmesi halinde ilan edilen sıkı yönetimin de kaldırılmasının icap edeceğini, sıkı yönetimin kaldırılmasının ise padişahın iradesine bağlı olduğunu ve bunun icrasına izin veren irade çıktıktan sonra gereğinin yapılacağını Harbiye Nezareti'ne bildirilmesine karar vermişti.⁶⁶ Divân-ı Harb-i Örfî'nin kaldırılmasına yönelik irade 21 Ekim 1909'da çıkmış⁶⁷ ve Dahiliye Nezareti Maraş'ta bulunan heyetteki üyelerin daha önceki görevlerine dönmesi hususunda talimat göndermişti.⁶⁸

⁶³ BOA, İ. AS., nr. 99-1327/a-147.

⁶⁴ BOA, DH. MUİ., nr. 2-2/84, lef 17.

⁶⁵ BOA, DH. MUİ., nr. 2-2/84, lef 4.

⁶⁶ BOA, MV., nr. 132/70.

⁶⁷ BOA, İ. AS., nr. 1327/L-16.

⁶⁸ BOA, DH. MUİ., nr. 2-3/49, lef 2.

Sonuç

Ermeni din adamları, Avrupalı devletler, yabancı misyonerlerin faaliyetleri ve Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımının etkisiyle Ermeniler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlete karşı isyan bayrağını açmışlardı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nda Ermeniler ile ilgili hükümlere yer verilerek meselenin uluslararası hukukî bir görünüm kazanması sağlanmıştı.

Ermenilerin en büyük amacı Doğu Anadolu'da ve Çukurova bölgesinde bir devlet kurmaktı. Bu amaç doğrultusunda önce Doğu Anadolu bölgesine yönelen Ermeniler, 1890-97 arasında devleti zor durumda bırakan isyanlar çıkarmışlardı. Ancak II. Abdülhamid'in etkili siyaseti neticesinde bölgedeki amaçlarına ulaşamamışlardı. Bundan dolayı "*Küçük Ermenistan*" olarak gördükleri Çukurova'ya yönelen Ermeniler, 1900'lerden itibaren bölgedeki faaliyetlerini arttırmışlardı. Neticede 31 Mart Vak'ası'nın ardından Adana'da Türkler ile Ermeniler arasında olaylar çıkmış ve bu Maraş ve çevresinde akis bulmuştu. Maraş ve çevresindeki olayların önünü alabilmek için 10 Mayıs 1909'da sıkı yönetim ilan edilerek suç işleyenlerin tespiti ve cezalandırılması için Divân-ı Harb-i Örfî kurulmuştu. Divân-ı Harb-i Örfî'nin yerinde çalışmalarıyla Maraş ve çevresinde suçta karışanlar tespit edilmiş ve bunlara gerekli cezalar verilerek olaylar yatıştırılmıştı.

Kaynakça

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.): nr. 2816/20.

b- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Perakende Evrakı (DH. MKT. PRK.): nr. 2828/8.

c- Dahiliye Nezareti Muhâberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.): nr. 2-1/11; 37-1/12; 33-1/35; 34-1/23; 2-4/35; 33-2/1; 33-2/13; 33-2/2; 33-1/13; 33-1/12; 98-1/27; 33-2/11; 43-1/13; 24-1/41; 25-1/7; 23-1/19; 29-1/46; 43-1/20; 96-1/41; 26-1/40; 28-1/41; 2-1/15; 2-2/84; 2-6/8; 53-1/50; 2-3/49; 2-2/76; 14-1/70.

d- İrade Askerî (İ. AS.): nr. 96-1327/L.166; 99-1327/a-147; 83-1327/R45; İ. AS., nr. 1327/L-16.

e- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): nr. 129/72; 132/70; 132/87.

2- Süreli Yayınlar

Sâlname-i Vilâyet-i Haleb, Def'a 35, Haleb 1324.

2- Tez, Kitap ve Makaleler

AKBIYIK, Yaşar, 1990, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", Belleten, LIV/209, TTK Yay., Ankara, s. 435-462.

AKYILMAZ, Gül, 2003, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri", Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, II, Ankara, s. 171-187.

ASAF, Mehmet, 2002, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım, Yayınları, Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yayınları., Ankara.

ATA, Ferudun, 2005, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, TTK Yayınları, Ankara.

BAĞDADLILAR, Adil, 1974, Uzunoluk: İstiklâl Harbi'nde Kahramanmaraş, Kervan Yayınları, İstanbul.

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, 2002, "Ermeni Soykırımını Aldatmacası ve 1919-1920 Adana

Katliamları”, Türkler, Cilt 13, Yeni Türkiye Yay, Ankara.

ÇALIK, Ramazan, 1994, II. Abdülhamid Devrinde Ermeni Olayları, Batı Kaynaklarına Dayanılarak Yapılan Çalışmalar ve Tarihi Gerçekler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

ÇAYCI, Abdurrahman, 2000, Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

ERİM, Nihat, 1953, Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, I, TTK Yayınları, Ankara.

Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi: İlân-ı Meşrutiyet’ten Evvel ve Sonra, 1332, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal, 1992, Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi, Ağaç Yayınları., İstanbul.

EYİCİL, Ahmet, 1999, Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri, Gün Yayınları, Ankara.

GÜNAY, Nejla, 2007, Maraş’ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

,2009, 100. Yılında 1909 Maraş’ta Ermeni Olayları, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.

GÜRÜN, Kamuran, 1983, Ermeni Dosyası, TTK Yayınları, Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 2007, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul.

HATİPOĞLU, Süleyman, 2002, “1909 Adana Ermeni Olayları”, Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş.

İLTER, Erdal, 1996, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi OTAM Yayınları, Ankara.

.....,1995, Ermeni Meselesi’nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KARACA, Ali, 1993, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa, Eren Yayınları, İstanbul.

KARACAKAYA, Recep, 2005, 1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

KILIÇ, Davut, 2006, Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasi Mücadeleler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KOÇAŞ, M. Sadi, 1990, Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri, Kastaş Yayınları, İstanbul.

KODAMAN, Bayram, 1983, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınları., İstanbul.

.....,2001, “Abdülhamid ve Paul Terziyan”, Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar, Yayınları. Hazırlayan Erhan Afyoncu, TATAV Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜK, Cevdet, 1986, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897, TDAV Yayınları, İstanbul.

MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA, 1983, Mir’ât-ı Hakikat, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınları, İstanbul.

MÜNİR SÜREYYA BEY, 2001, Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914),
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, 2010, I, yay. haz. Recep Karacakaya vd.,
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları,
Ankara.

ÖKE, Mim Kemal, 1991, Ermeni Sorunu 1914-1923, TTK Yayınları,
Ankara.

ÖZALP, Yalçın, Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş, İstanbul.

SONYEL, Salahi R., 1987, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-
Ermeni Olayları”, Belleten, Cilt 51, Sayı 201, Ankara.

SÜSLÜ, Süslü, 1990, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları,
Ankara.

.....,1987,“Maraş’taki Fransız ve Ermeni İşbirliği”, Kahramanmaraş 1.
Kurtuluş Sempozyumu, Ankara.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, 1987, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, II, yayına hazırlayan Bekir
Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara.

UÇAROL, Rifat, 2008, Siyasi Tarih 1789-2001, Der Yayınları, İstanbul.

URAS, Esat, 1987, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul.